

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА: ПРАСТОРА І ЗМЕСТ ЦІ СРОДАК І МЭТА

А. Д. Крывалап

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў,
вул. Рабкораўская 17, 220007, Мінск, Беларусь
email: 2krivolap@gmail.com

Тэкст прысвечаны разгляду пераасэнсавання зместу паняцця нацыянальная культура, які адбываецца ў межах дыскурсу посткаланіяльных даследаванняў. Мэтай даследавання з'яўляецца спроба паказаць магчымыя вымярэнні нацыянальнай культуры, якая можа разглядацца адначасова як прастора і змест, сродак і мэта. Тэкст грунтуецца на працах такіх аўтараў як Ф. Фанон, Х. Баба, Дж. Батлер, М. Харт і А. Негры.

Ключавыя словы: нацыянальная культура; каланізацыя; посткаланіяльныя даследаванні; ідэнтычнасць; практыка.

NATIONAL CULTURE: SPACE AND CONTENT OR TOOL AND AIM

A. Krivolap

Belarusian State University of Culture and Arts,
Rabkorovskaya st, 17 220007, Minsk, Belarus
email: 2krivolap@gmail.com

The text is devoted to the consideration of the reinterpretation of the content of the concept of national culture, which occurs within the discourse of postcolonial studies. The aim of the study is to attempt to show possible dimensions of national culture, which can be seen simultaneously as space and content, means and purpose. The text is based on the works of such authors as F. Fanon, H. Bhabha, J. Butler, M. Hart and A. Negri.

Key words: national culture; colonization; postcolonial studies; identity; practice.

Сам факт наяўнасці нацыянальнай культуры звычайна ўспрымаецца як дадзенасць. Відавочна, што яна ёсць, што ж

тут яшчэ даказваць? Пытаннімі існавання нацыянальнай культуры займаюцца самыя розныя даследаванні: ад этнаграфіі да псіхалогіі. Але калі задаваць пытанні на ўдакладненне, то можна знайсці шмат цікавага. Нацыянальная культура – гэта такі тэрмін да якога ўсё ўжо прызвычаліся і вельмі складана прыдумаць нешта новае. Калі мы разважаем пра працэс утварэння нацыянальных дзяржаў у XIX ст. то, канешне, павінны абавязкова прысутнічаць і нацыянальная культура. Але ўсё гэта робіцца больш цікавым і складаным, калі мы дадаём сюды пытанні якія ўзнікаюць у дыскурсе посткаланіяльных даследаванняў. Калі разважаем не толькі пра еўропацэнтрычнае бачанне культуры ў глабальным свеце, а спрабуем зазірнуць у нейкія іншыя інтэрпрэтацыя таго, што такое нацыянальная культура і не толькі еўрапейская. Традыцыйны набор пытанняў пра ідэнтычнасць, культурную ідэнтычнасць, нацыянальную ідэнтычнасць – робіцца ізноў актуальным.

Таму магчымыя вымярэнні ці разуменні таго, што нацыянальная культура можа разглядацца адначасова як прастора і змест, сродак і мэта. Безумоўна, нацыянальная культура можа быць той самай прасторай, у якой існуе пэўнае грамадства. Прасторы гістарычных, этнаграфічных і іншых музеяў – з'яўляюцца доказам існавання той ці іншай культуры. Нацыянальная культура як змест адсылае нас да таго, што вынікі культурніцкай дзейнасці павінны быць нейкім чынам увасобленыя ў творах літаратуры і мастацтва. Мы звяртаем увагу на змест ці на форму, ці на іх спалучэнне? Нацыянальная культура як сродак, які забяспечвае існаванне дзяржавы, нацыі, грамадства, супольнасці... Сродак павінен прадугледжваць пэўныя мэты свайго выкарыстання. Навошта ўсё гэта робіцца, якая можа быць мэта існавання нацыянальнай культуры.

Як варыянт аб'яднаць разам усе гэтыя інтэрпрэтацыі таго, чым можа быць нацыянальная культура, магчыма звярнуцца да посткаланіяльных даследаванняў, а дакладней да спадчыны Франца Фанона і яго разумення таго, што такое нацыянальная культура.

Каб стаць сваім у сваёй культуры, неабходна не адрывацца ад народу, які змагаецца з каланіялізмам, што прадугледжвае радыкальнае пераасэнсаванне нацыянальнай культуры, якая традыцыйна ўспрымаецца як экзотыка для турыстаў. «Нацыянальная культура – гэта не фальклор і не абстрактны папулізм, які лічыць, што можа выявіць сапраўдную прыроду людзей. Яна складаецца не з інертных выкідаў дабрачынных дзеянняў, гэта значыць дзеянняў, якія ўсё менш і менш звязаны з наяўнай рэчаіснасцю людзей. Нацыянальная культура – гэта цэлы комплекс намаганняў людзей, накіраваных на апісанне, апраўданне і ўхваленне дзеянняў, якімі народ стварыў сябе і падтрымлівае ўласнае існаванне» [3, с. 233]. Гэта тое, што пазней П. Бурдье назаве практыкай ці практычным сэнсам, а таксама тое, што сцвярджае значнасць культуры штодзённасці, не высокіх элітарных формаў, а звычайнай штодзённай практыкі. Разуменне культуры як пэўнай форма барацьбы вядзе да асэнсавання феномену гвалту. Гвалт падпарадкаваных у дачыненні да каланізатараў успрымаецца як абаронай ці дзеяннямі ў адказ. У такім выпадку калектыўны катарсіс можа мець не сімвалічную форму змагання, а форму бязлітаснага рэвалюцыйнага гвалту. На думку Ф. Фанона будзе памылкай імкнуцца пазбегнуць канфлікту паміж культурай падпарадкаванай і каланіяльнай, таму што гэта не прывядзе да перагляду каланіяльных межаў. «Культура – гэта найперш выражэнне нацыі, выражэнне яе пераваг, табу і патэрнаў. <...> Нацыянальная культура – гэта агульная сума ўсіх гэтых ацэнак; гэта вынік унутранай і знешняй напружанасці ў грамадстве ў цэлым, а таксама на ўсіх узроўнях гэтага грамадства. У каланіяльнай сітуацыі культура, якая ўдвая пазбаўленая падтрымкі нацыі і дзяржавы, адпадае і гіне. Таму ўмовай яе існавання з'яўляецца нацыянальнае вызваленне і адраджэнне дзяржавы» [3, с. 244]. Пасля аднаўлення незалежнасці дзейнасць у сферы культуры не толькі не павінна спыніцца, а наадварот – актывізуецца, каб кожны дзень сцвярджаць уласнае існаванне, што будзе патрабаваць новых культурных формаў. «Барацьба за свабоды не вяртае нацыянальнай культуры яе папярэднія сэнсы

і формы; гэтая барацьба, скіраваная на прынцыпова іншы набор адносін паміж людзьмі, наўпрост не можа пакінуць некранутымі ні форму, ні змест народнай культуры. Пасля канфлікту знікне не толькі каланіялізм, але і знікне каланізаваны чалавек» [3, с. 245–246]. Каб зрабіць гэты працэс больш плённым Ф. Фанон прапануе інтэлектуалам пабудаваць сваю нацыю. Безумоўна – гэта гучыць вельмі амбіцыйна, але не гарантуе аўтаматычнай лепшай будучыні для ўсіх.

Нацыянальная культура гэта пра існаванне тут і зараз. Наяўнасць каланізатараў для Афрыкі – гэта змаганне і выжыванне, як барацьба за права захаванне не экзатычнасці, а самабытнасці. Сёння, калі мы разважаем пра глабальны свет, то часам нацыянальная культура ўспрымаецца як чарговая праява экзотыкі. Турысты калі трапляюць у новую культуру, у новы асяродак, то цікавяцца нейкімі экзатычнымі рэчамі. Тым, што адрознівае іх ад нас, ці чым мы адрозніваемся ад іх. Такім экзатызмам часам з'яўляецца нацыянальная культура, як чарговы элемент адрознення. Для Ф. Фанона гэта прынцыпова іншая рэч, гэта не для знешняга спажывання, а тыя намаганні, якія прыкладаюць людзі каб з гэтым жыць далей.

Ідэі, у свой час сфармуляваныя Ф. Фанонам, былі заўважаны і па ранейшаму досыць актыўна абмяркоўваюцца ў розных акадэмічных кантэкстах. Далей мы спынімся на тым, якім чынам ідэі Ф. Фанона выкарыстоўваюцца далей. Зразумела, што немагчыма ахапіць усіх аўтараў, якія адчулі на сабе ягоны ўплыў, але адзначым некаторых, без якіх складана разважаць пра посткаланіяльныя культурныя даследаванні.

Пачынаць тут варта з Хомі Баба, які дарэчы напісаў разгорнутую прамову да перакладу на англійскую мову Ф. Фанона «Чорная скура, белыя маскі», а пазней прапаную ўласную канцэпцыю культуры. Х. Баба тлумачыць механізм каланіяльнага расшчаплення свядомасці праз падвоеную практыку ідэнтыфікацыі каланізаваных культур: «Існаваць – значыць быць выкліканым да існавання ў дачыненні да Іншага, да яго знешнасці ці месца. <...> Само месца ідэнтыфікацыі,

схопленае ў напружанні патрэбы і жадання, з'яўляецца тым самым месцам расшчаплення» [4, с. xv]. Лакацыі культуры, што нацыянальная культура яна не ў вакууме, а павінна быць лакалізавана. нацыянальная культура фармулюецца як дыялектыка розных часоў.

Такім чынам, «сучаснасць гісторыі народа з'яўляецца практыкай, якая разбурае пастаянныя прынцыпы нацыянальнай культуры, якія спрабуюць вярнуцца да «сапраўднага» нацыянальнага мінулага, якое часта прадстаўлена ў рэалізаваных формах рэалізму і стэрэатыпаў. <...> Менавіта з гэтай няўстойлівасці культурных значэнняў нацыянальная культура фармулюецца як дыялектыка розных часоў – сучасная, каланіяльная посткаланіяльная, «родная» – якая не можа быць ведамі, якія стабілізуюцца пад час свайго прамаўлення» [1, с. 218–219]. Дыскусіі ці імкненне да захавання славутага мінулага нацыянальнай культуры, часам зводзіцца да закліку «назад у лапці». Давайце вернемся ў часы да каланізатараў. Але гэта фактычна ўжо немагчыма і задача не ў тым, каб разважаць пра тое, што страцілі, што згубілі.

У выпадку з каланізаваным станам культуры толькі абстрае каланіяльнае расшчапленне свядомасці: «Замест сімвалічнай свядомасці, якое надзяляе праявы ідэнтычнасці адзінствам і глыбінёй, мы сутыкаемся з вымярэннем падваення; прасторавае вымярэнне суб'екта, якое абмяжоўваецца ілюзорнай перспекывай таго, што я назваў «трэцім вымярэннем» міметычнага кадра альбо візуальнага вобраза ідэнтычнасці. Фігура двойніка – да якой я зараз звяртаюся – не можа змяшчацца ў аналагічным знаку падабенства» [1, с. 71]. Патрэба ў наяўнасці ідэнтычнасці трансфармуецца ва ўніверсальныя адказы на іншыя пытанні з боку культуры і грамадства, а таксама стварае неўратычную магчымасць наяўнасці двойніка асобы, які і з'яўляецца вынікам каланіяльнага расшчаплення. Наяўнасць двойніка ці цень асобы перашкаджае магчымасці аднаўлення страчанага адзінства свядомасці.

Пытанне ў тым, каб паспрабаваць зразумець, што нацыянальная культура, негледзячы на яе стабільнасць ці коснасць, адсутнасць імкнення да інавацый, што яна ўвесь час з'яўляецца сучаснай. Яна выпадае з гэтага бегу ці імкнення да моды і пагоні ў пошуках будучыні. Нацыянальная культура кожны раз актуалізуецца, калі мы працягваем разглядаць яе як форму быцця, форму існавання таго ці іншага народу, фактычна яна проста не можа быць не сучаснай. Калі мы кажам, што гэта народ існуе сёння, то сёння і будзе пэўная форма існавання нацыянальнай культуры. Яна з'яўляецца сучаснай па вызначэнню.

Не менш цікавым будзе інтэрпрэтацыя Джудзіт Батлер з улікам яе захадаў да цялеснасці і практык падпарадкавання. Для яе каланіяльнае разбурэнне свядомасці было звязана таксама і з падпарадкаваннем цела. Праявы нацыянальнай культуры, праявы таго, што адбываецца ў грамадстве мы можам заўважыць на цялесным узроўні. Звяртаючыся да тэкстаў Ф. Фанона, яна разважае, што пад час вайны за незалежнасць у Алжыры каланізаваныя мужчыны маюць выбар: «Прадэманстраваць гатоўнасць змагацца і быць забітым; ці саступіць, прынізіць сабе і згубіць чалавечую годнасць; сорам і страх праз расшчапленне разбураць яго характар і асобу» [2, с. 7]□. Падпарадкаванне каланізаванага цела запускае ўнутраны канфлікт і разбуральны для свядомасці. «Разбітае і маўклівае цела – гэта не проста прыклад стану каланіяльнага кіравання; гэта яго інструмент і вынік, і, акрамя таго, каланіяльнае кіраванне не існуе без такіх інструментаў і эфектаў» [2, с. 16].

Для Д. Батлер прынцыповым з'яўляецца пераход ад імкнення да вызвалення і свабоды падпарадкаванага, да праблемы выжывання ў сітуацыі каланіяльнага гвалту. Яна гаворыць пра падпарадкаванае цела. І для яе каланізацыя – гэта разбітае і маўклівае цела. Гэта не праява ці прыкмета каланізацыя, а гэта сама яго сутнасць. Калі мы прымушаем замаўчаць тое, што мы ведаем пра нацыянальную культуру. Нават на ўзроўні цялеснасці, то фактычна гэта класічны прыклад таго,

што ўсё працуе так, як было загадзя запланавана каланіза-
тарамі.

Таксама вельмі цікавым можа быць ідэя М. Хард і А. Негры, якія прапаноўваюць дэкаланізаваць інтэлектуалаў у былых калоніях з улікам прапаноў Ф. Фанона. Каланізацыя як праект мадэрну – гэта Асветніцтва, якое далучае адсталыя народы да праекту сучаснасці, прагрэсу.

Аднак М. Хард і А. Негры спрабуюць больш канцэптуальна патлумачыць тыя самыя тры стадыі вызвалення каланізаванага інтэлектуала. Першы этап – татальная асіміляцыя тлумачыцца распаўсюдам праекту мадэрну, калі каланізатары прыўносілі цывілізаванасць і культуры тубыльцам. Другі – антымадэрнасць як адмаўленне ўсяго навязанага каланізатарамі і спроба вяртання да страчаных каранёў. Гэткі бунт супраць еўрапейскасці з пашырэннем ідэй негрыцюда (*Négritude*) і з'яўленнем панафрыканізму. Трэці – альтэрнатыўная мадэрнасць як тое, што мадэрнізацыя не абавязкова сведчыць пра вестэрнізацыю. Менавіта гэты пераход ад антымадэрнасці да альтэрмадэрнасці і з'яўляецца самым напружаным і складаным.

Асноўная цяжкасць палягае ў тым, што існуе «рызыка таго, што ўмацаванне ідэнтычнасці і традыцый, прысвечаных мінулым пакутам ці былым дасягненням, стварае статычную пазіцыю нават у тым выпадку калі яна супрацьстаіць дамінаванню сучаснасці. Інтэлектуал не мусіць захраснуць у антымадэрне і прайсці праз яго ў трэцюю стадыю. Ідэнтычнасць таксама не застаецца зафіксаванай, але хутчэй яна павінна трансфармавацца ў рэвалюцыйнае станаўленне. Канчатковым вынікам рэвалюцыйнага працэсу для Ф. Фанона павінна быць стварэнне новага чалавецтва, якое выходзіць за межы статычнага супрацьстаяння мадэрнасці і антымадэрнасці і праявіцца як дынамічны, творчы працэс. Пераход ад антымадэрнасці да альтэрмадэрнасці вызначаецца не апазіцыяй, а разрывам і трансфармацыяй» [5, с. 103–104]. Падкрэсліваецца неабходнасць выхаду з бінарнасці і пераадолення апазіцыі мадэрн – антымадэрн. «Альтэрмадэрнасць прадугледжвае

не толькі ўключэнне ў доўгую гісторыю антымадэрнай барацьбы, але і разрыў з любой фіксаванай дыялектыкай паміж суверэнітэтам мадэрну і антымадэрным супрацівам» [5, с. 106]. Антыкаланізацыя – калі адмаўляецца ўсё, што створана каналізатарамі, што неабходна разбурыць і стварыць нешта свае. Можна сфармуляваць надзённую задачу для культуралогіі – пераасэнсаванне досведу культурных практык і неабходнасць зразумець, што гэта значыць для нас сёння. Калі каланізацыя – гэта практыка падпарадкавання, то актуальным будзе пытанне, што з гэтым рабіць і якую стратэгію пераадоўванне абраць: антыкаланіялізм ці альтэрмадэрнасць?

Калі чалавекатрымаў адукацыю ў метраполіі, але вяртаючыся назад, няма аніякай гарантыі, што яго намаганні будуць належным чынам ацэнены. Выйсцем з гэтага можа быць варыянт трэцяга шляху, праз пераасэнсаванне. Спачатку неабходна дэкаланізаваць тых людзей, якія ствараюць нацыянальную культуру, праекты, якія адказваюць за тое, чым з'яўляецца нацыянальная культура. Што тое, як гэтыя людзі бачаць свет, як яны бачаць сваё месца ў гэтым свеце – вельмі істотна ўплывае на тое, якім чынам можа развівацца нацыянальная культура. Калі першыя два ўзроўні (каланізацыі і антыкаланіялізм) маюць вялікую гісторыю, то трэці (альтермадэрнасць) найбольш складаны, але і найбольш перспектыўны. Для каланізаваных інтэлектуалаў, адказных за стварэння новых культурных формаў і зместу існуе пэўная рызыка, што яны не будуць запатрабаваны ў гэтай абноўленай сістэме. Яна будзе створаная, а ці знойдуць яны сабе месца ў ёй? Мы можам убачыць гэтыя прыклады, як пасля знікнення СССР значная колькасць людзей, якія выкладалі гісторыю КПСС, гістмат-дыямат, базавыя і вельмі запатрабаваныя ў былыя часы існавання веды, засталіся па-за сістэмай. Гэта небяспека застаецца і прысутнічае і для каланізаваных інтэлектуалаў. Калі працэс дэкаланізацыя і пераасэнсавання мінулага досведу будзе паспяховым, ён абсалютна не гарантуе беспраграмнага існавання ў будучым.

Падсумоўваючы, варта падкрэсліць, што нацыянальная культура – гэта не толькі і не столькі праява экзотыкі, для

турыстычнага масавага спажывання, але і праект для перабудовы і пераасэнсавання таго, што адбываецца ў грамадстве. Ідэя выхаду з тупіковага супрацьстаяння мадэрну і антымадэрну праз трэці шлях можа быць дастаткова прывабнай, як і ідэя неабходнасці дэкаланізацыі інтэлектуалаў. Сёння, у пачатку XXI ст., тэксты Ф. Фанона чытаюцца і ўспрымаюцца інакш, чым у пачатку другой паловы XX ст., але праблемы каланізацыі свядомасці і падпарадкаванасці застаюцца і толькі абстраюцца. Культурная ідэнтычнасць можа быць аформлена і акрэслена ў пэўных праявах штодзённай дзейнасці больш і лепш вядомых як культурная форма, якая заўсёды мае практычнае ўвасабленне. Культурная ідэнтычнасць залежыць ад вызначаных часовых рамак і не мае ўніверсальнага характару, які б быў пазбаўлены часовага вымярэння. Сацыяльна-культурны кантэкст у якім адбываецца фарміраванне культурнай ідэнтычнасці патрабуе наяўнасці адпаведнай культурнай формы і пэўных прынцыпаў структурнасці. Стварэнне культурнай ідэнтычнасці тут і цяпер непазбежна выклікае неабходнасць выпрацоўкі адказаў на аксіялагічныя пытанні адносна разумення мінулага і ўяўлення праекта будучыні. Гэта спроба адысці ад рэстаўрацыі таго, што было ў мінулым, пазбегнуць татальнай асіміляцыі і здолець не прыняць пункт гледжання каналізатараў на карысць спробы пераасэнсавання і пошукаў новых сэнсаў і новых прастораў, сродкаў і адпаведна мэтаў для свайго ўласнага існавання далей.

Літаратура

1. Bhabha, H. *The Location of Culture* / H. Bhabha. – London : Routledge, 1994. – 408 p.
2. Butler, J. *Violence, Non-Violence : Sartre on Fanon* / J. Butler // *Graduate Faculty Philosophy Journal*. – 2006. – vol. 27, № 1. – P. 3–24.
3. Fanon, F. *The Wretched of the Earth* / F. Fanon. – New York : Grove Weidenfeld, 1963. – 320 p.
4. Fanon, F. *Black skin, white mask* / F. Fanon. – London : Pluto Press, 1986. – 232 p.
5. Hardt, M. *Commonwealth* / M. Hardt, A. Nergi. – Cambridge : Belknap, 2009. – 434 p.